

İRAN MİTLERİ

Vesta Sarkhosh Curtis

Çeviren
Fatma Esra Aslan

Yazarın Notu

Bu kitapta bilinen bütün İran mitlerinin eksiksiz ve ayrıntılı bir incelemesi amaçlanmamıştır; kuşkusuz buradakilerin yerine pek çok başka öykü de alınabilirdi. Yapılan seçim kişisel ve öznel. Bu seçimin temel amacı, kadim zamanlardan İslam dönemine İran mitlerinin önem ve sürekliliklerini göstermektir. Kişi ve yer adlarının yazımında standart bir transliterasyon sistemi kullanılmamış, bu adlar fonetik işaretler kullanılmadan İngilizce konuşan okurlara en tanıdık gelecek biçimleriyle sunulmuştur. İngilizce çevirilerden yapılan alıntılar için şu metinler kullanılmıştır: *The Zend-Avesta*, J. Darmesteter; *The Pahlavi Texts (Bundahišn)*, E. W. West; *The Shahnama of Firdausi*, A. G. Ve E. Warner; *The Arabian Night's Entertainments*, E. W. Lane ve *A Literary History of Persia* (vol I), E. G. Browne. *Şehname*, *Vis ve Ramin*, *İskendername* ve *Hüsrev ile Şirin*'den yapılan ve ana metnin içine yerleştirilen daha kısa alıntılar ise yazarın kendisi tarafından Farsça asıllarından çevrilmiştir. İlave okumalar için daha ayrıntılı kaynakça kitabın 127. sayfasında bulunabilir. Son olarak, fotoğraf arşivlerini gözden geçirmeme izin veren British Museum'ın Batı Asya Eski Eserleri ve Doğu Eski Eserleri bölümlerine, Pers minyatürleri hakkındaki bilgilendirmeleri nedeniyle Dr. Sheila Canby'ye, haritaları çizen Sayın Ann Searight'a ve bu kitabı yazarken beni destekleyen ve cesaretlendiren herkese, özellikle de kitabın editörlüğünü yapan ve baskı sürecini yürüten Nina Shandloff'a minnettarım. Hepsinden öte, aileme ve eşim John Curtis'e destekleri için içten teşekkürlerimi sunarım.

İçindekiler

Giriş	9
Tanrılar ve Kadim İnan Dünyasının Yaratılışı	15
Demonlar, Masalsı Yaratıklar ve Kahramanlar	31
Krallar Kitabı: Firdevsi'nin <i>Şehname'si</i>	45
<i>Şehname'nin</i> Masalsı Mitolojik Yaratıkları	67
Zerdüşt, Kiroş ve İskender'in Hikâyeleri	81
Kadim Bir Geleneğin İdamesi	93
Peri Masalları ve Çile Temsilleri	109
Sonuç	123
İlave Okumalar İçin Öneriler	127
Dizin	131

Giriş

İran mitleri kadim kökenleri olan, kimileri olağandışı ya da doğaüstü varlıkları içeren hikâyeler ve masallardır. İran'ın masalsı geçmişinden çıkarılmış bu mitler, ait oldukları ilk toplumların tutumlarını –iyi ve kötünün yüzleşmesine, tanrıların eylemlerine ve hayali yaratıklar ile kahramanların serüvenlerine dair tutumlarını– yansıtırlar. Mitler, İran kültüründe önemli bir rol oynarlar ve İran tarihi bağlamında değerlendirdiğimizde onları daha iyi kavrayabiliriz.

Bu amaçla, çağdaş siyasi hudutları bir tarafa bırakmalı ve büyük İran'daki –Orta Asya'nın bugünkü İran'ın sınırlarının hayli ötesindeki kimi kısımlarını da içine alan bu geniş bölgedeki– tarihsel gelişmelere bakmalıyız. Bölgenin coğrafyası, içerdiği yüksek dağ sıraları ile mitolojik hikâyelerin çoğunda önemli bir rol oynar. Arkeolojik kayıtlar İran'daki medeniyetin MÖ 6000'den evvel başladığını gösterse de bizi burada ilgilendiren MÖ 2000 dolaylarından itibaren olan dönemdir. İkinci binyıl genelde göç çağı olarak kabul edilir; zira İran'ın batısında, kuzeydoğu İran'daki daha eski tarihli eşyalara benzer yeni bir çömlekçilik biçiminin ortaya çıkışı yeni insanların gelişine işaret eder. Renkleri açık griden siyaha uzanan bu çömlekçilik MÖ 1400 civarında ortaya çıktı. Buna İkel Gri

Çömlek Dönemi veya 1. Demir denir ki bu ikinci adlandırma bölgede Demir Çağının başladığını belirtir.

İran dillerini konuşanların İran'a göçü çokça tartışılan bir meseledir ve göçün nasıl vuku bulduğuna dair sorulardan pek çoğu yanıtsız kalmıştır. Taş lahitlerin zengin mezar eşyalarıyla doldurulduğu Elburz Dağları'nın güney yamaçlarındaki ve batı İran'daki yerleşimlerde gelenekte bir kırılma olduğu kesin. Dilbilimsel kanıtlar temelinde, bu yeni gelen insanların kökenlerinin uzun bir süre boyunca Rusya'nın Asya steplerinde göçebe olarak yaşayıp ortak bir geleneği paylaşmış Hint-İranlılar arasında olduğu kanısına varıldı. Sonunda dilsel bağa sahip bu iki grup birbirinden ayrılıp güneye doğru göç ettiler. MÖ 2. binyılın ortalarına gelindiğinde, İranlı topluluk Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki aşılabilir düz alan üzerinden İran yaylalarına varmışken, Hint kabileleri Hindistan alt kıtasına göç etmiştir. Göçün şiddet içerip içermediği ve kabilelerin ne kadar kalabalık oldukları sorularına kesin bir yanıt verilememektedir. Arkeolojik kanıtlara bakılarak sadece önceki geleneklerden bir kopuş olduğu ve yeni çömlekçilik biçimleriyle cenaze törenlerinin geldiği görülebilir. Yerli nüfusun, ülkenin büyük kısmında yerini yeni gelenlerin İran dillerine bırakan diline ne olduğunu da bilmiyoruz.

Bir İran kabilesinin –Medler– adına ilk kez MÖ 9. yüzyılda Asur metinlerinde rastlanmaktadır. Medler doğudaki Asur İmparatorluğu için başlıca tehdit haline geldiler. Başlangıçta yalnızca gevşek bir kabileler topluluğu olsalar da MÖ 7. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Babilliler ile güçlerini birleştirecek denli kuvvetlenip MÖ 612'de Asur İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep oldular. Başka bir İranlı topluluk olan Persler ise güney İran'daki Fars bölgesine yerleşmişlerdi. MÖ 550'den Büyük İskender tarafından zapt edildiği MÖ 331'e kadar kadim Yakın Doğuda başat güç olan Ahameniş

İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı, birbiriyle akraba Med ve Pers kabilelerinin Büyük Kiros'un egemenliği altında kaynaşmasıyla gerçekleşmişti.

Yabancıların –İskender ve onun Yunan generalleri Seleukosların– yönetimi kısa süreli oldu. Ardından aslen İran dilleri konuşan kuzeydoğulu göçebe bir topluluk olan Partlar, Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki bölgeye geldiler. Kralları I. Arşak'ın hükümdarlığında, Seleukos topraklarına girdiler ve MÖ 238'de Part egemenliğini kurdular. MÖ 141 itibarıyla büyük hükümdarları I. Mithradates öncülüğünde Mezopotamya'yı fethettiler ve sonraki üç buçuk yüzyıl boyunca eski Yakın Doğu'daki en büyük siyasi kuvvet ve Romalıların başlıca rakibi olarak kaldılar. II. Mithradates'in (Büyük Mithradates olarak da bilinir) hükümdarlığında Part İmparatorluğu, batıda Fırat Nehri'nden doğu İran'a ve Orta Asya'ya kadar uzanıyordu.

Partlar hanedanı, son kralları IV./V. Artabanus'un MS 224'te I. Ardeşir tarafından bozguna uğratılmasıyla nihayete erdi. I. Ardeşir Persepolis yakınlarındaki Istakhar'dan yerel bir prensti; Part hükümdarı tarafından taç giydirilmiş ve sonra ona karşı ayaklanıp zafer kazanmıştı. Bu zaferle, adını efsanevi ataları Sasan'dan alan Sasaniler hanedanını kurdu. Sasanilerin yıkılışı ise İslam'ın yükselişi ve Arapların MS 642'de İran'ı fethetmeleri yüzünden oldu ki bu döneme gelindiğinde ülkenin ordusu ve hazinesi sayısız savaşla tüketilmişti ve halk uygulanan yüksek vergilerle daha fazla baş edemeyecek haldeydi. Sasani egemenliğinde İran'ın resmi devlet dini olan Zerdüştlük, yerini İslam'a bıraktı.

Eski İranlılara, onların tanrılarına ve dünyalarının yaratılışına dair bilgilerimizin çoğu Zerdüştlilerin dinsel metinlerinden gelmektedir. Bu dinin peygamberi Zerdüş (Pers dilindeki Zarathuştra'nın Yunancası) olasılıkla Orta Asya'daki Harezmi'de hatta daha kuzeydoğuda yaşamıştır. Bu tarih

bilgileri tartışmalıdır ve kesin olmaktan uzaktır ama Zerdüşterin kutsal kitabı *Avesta*'nın bir bölümünde peygamberin ilahileri olan *Gatha*'dan edinilen dilbilimsel kanıtlar, MÖ 1700 dolaylarının kadim Hint ilahileri *Rigveda* ile yakın bağlara işaret ediyor. Bu, göçebe kabilelerin İran ve Hindistan'a göçlerinden evvelki dönemdir. Bir doğu İran dili olan *Avesta* dilinde yazılmış olan asıl *Avesta*, MÖ 1400 ila 1200 yılları arasına tarihlenir ve Zerdüş'tün kendisi de olasılıkla MÖ 1000 civarında yaşamıştır. Kimi âlimler, MÖ 7. yüzyılın sonları ile 6. Yüzyılın başları gibi bir tarih öne sürüyorlarsa da bunun doğru olma ihtimali düşüktür.

Zerdüşterin kutsal kitabı Zerdüş'ter tarafından ezberlenmiş ve uzun bir dönem boyunca ağızdan ağza aktarılmıştır. Sonraki kaynaklar, *Avesta*'nın aslında hazırlanan öküz derilerine altın ile yazılıp İstakhar'da muhafaza edildiğini fakat İskender tarafından yok edildiğini iddia ederler. Kutsal metnin kimi bölümlerinin Partlar döneminde –MS birinci ve ikinci yüzyıllarda– yeniden yazıldığı varsayılsa da *Avesta* tam haliyle belki de MS 6. yüzyıla, yani Sasaniler dönemine kadar mevcut değildi. Ne yazık ki *Avesta*'nın bu versiyonu elimizde yoktur. Günümüzdeki *Avesta* on üçüncü ya da on dördüncü yüzyıla kadar geri gider ve orijinalinin yalnızca bir kısmını içerir. Kitap bölümlere ayrılmıştır: bir dua derlemesi olan ve Zerdüş'ter peygamberin ilahilerini, yani *Gatha*'yı da içeren *Yasna*; *Visparad*; "Demon karşıtı Yasa" *Vendidad* (ki *Videvdat* olarak da bilinir); *Küçük Avesta* (*Khurdeh Avesta*) ve içinde Zerdüş'ter öncesi kökleri olan pek çok pagan mitinin anlatıldığı *Yaşt* ya da ilahiler.

Avesta, ilk kez Anquetil du Peron adlı bir Fransız tarafından 1771'de bir Batı diline çevrildi. Çok eleştiri alan bu Fransızca çeviriyi bir dizi başka çeviri izlediyse de James Darmesteter'in yaptığı ilk İngilizce çeviri 1887'ye kadar yayımlanmadı.

Sakallı bir binici ile atını gösteren, Part dönemine, muhtemelen MS 2. yüzyılın sonu ya da 3. yüzyılın başına ait bronz kemer levha. Detaylı kemer plakaları bu dönemde yaygındı. Binici figürü tipik gür saçlarıyla, saç bandıyla ve tunik ile pantolondan oluşan dönem giysileriyle betimlenmiştir.

Avesta'nın Yaşt olarak bilinen kısmında yer alan mitler, kökenleri Zerdüş'ten çok önceki dönemlere giden, olasılıkla pagan Hint-İran dönemine ait çok eski bazı masalları da içerir. Bu masallar tanrıların, kralların ve savaşçıların kimi insan, kimi doğüstü olan düşmanları karşısındaki kahramanlıklarını anlatırlar. Bu mitlerin çoğu, ozan Firdevsi'nin yazdığı kafiyeyle bir destan olan ve MS 1010'da tamamlanan Şehname'de

(*Krallar Kitabı*) yeniden karşımıza çıkar. Geçmişin tarihine dair kitaplar daha önceleri Sasani döneminde de ortaya çıkmışlardı. MS 8. yüzyıldaki Abbasi halifeleri devrinde bu kitaplardan birçoğu Pehleviceden (Orta Farsça) Arapçaya çevrildilerse de çoğu durumda hem Pehlevice metinler hem de bunların Arapça çevirileri kaybolmuştur. Yine de önceki yazına oldukça aşina olan Firdevsi gibi yazarlar bu yazının bir şekilde hayatta kalmasını sağladılar. Böylece yazılı kaynaklar, kuvvetli bir sözlü gelenekle beraber İran'ın mitlerini ve öykülerini günümüze değin yaşattılar. Bunların önemi ve modern İran toplumu ile ilişkisi, ister eğitilmiş ister eğitimsiz olsun, çoğu İranlı'nın bu öykülere dair bir şeyler biliyor olmasından ileri gelir. Bilhassa *Şehname*, yalnızca hatırı sayılır edebi değeri sebebiyle değil, İran dilinin epey uzak geçmişteki tarihinin ve mitlerinin korumasındaki önemi nedeniyle de İran kültüründe mühim bir rol oynar.

Dizin

- Abanoz At, 111
Abbasiler, 14
Aeşma, 16
Ahameniş, 10, 83, 86, 87
Ahameniş İmparatorluğu,
11
Ahura Mazda, 16, 18, 19,
21, 24, 25, 30, 37
Akvan, 76, 77
Angra Mainyu, 16, 20, 21,
29, 35, 38, 48
Anquetil du Peron, 12
Antoine Galland, 109
Anuşirvan, 102
Apam Napat, 21
Apaosa, 23, 24
Araplar, 11, 45, 90
Ardeşir, 11, 86, 88
Ardvi Sura Anahita, 15, 17,
18, 35, 38, 39
Artabanus, 11
Aryan, 37, 42, 43
Aryanlar, 20
Astyages (Med kralı), 83,
84, 85
Asur İmparatorluğu, 10
Avesta, 12, 13, 15, 18, 19,
27, 28, 31, 34, 35, 36, 38,
39, 41, 43, 47, 48, 49, 50,
52, 53, 55, 56, 59, 64, 65,
73, 87, 93, 97, 109, 118,
127
Azhi Dahaka, 16, 25, 35,
39, 50
Babilliler, 10
Behram Çubin, 103, 104
Behram Yaşt, 15, 18
Berbad, 95, 96, 103, 105, 108
Binbir Gece Masalları, 109,
110
Bundahişn, 15, 27, 28, 30,
31, 39, 42, 50
Burzin Mihr, 26
Büyük İskender, 10, 87
Cemşid, 38, 49, 50, 51, 52,
55

- Çoban Yima Khshaeta, 38,
39
Dakiki (şair), 45, 123
darafsh-i kaviani (kraliyet
sancağı), 53
Demavend Dağı, 27, 39
Denkard, 15, 81, 82
div, 32, 48, 59, 67, 68, 74,
76, 111, 125
Div-e Sepid (Ak demon), 74
Dugdov, 81
Duzhyairya, 23
Dünyazad, 110, 111
Edward Lane, 109
Ehrimen, 16, 48, 50, 57, 67
Elburz Dağları, 10, 20, 27,
28, 53, 54, 57, 58, 72
Feridun, 36, 42, 53, 54, 55,
64, 125
Firdevsi, 13, 32, 35, 36, 45,
47, 48, 50, 53, 55, 59, 67,
69, 72, 73, 74, 76, 86, 87,
88, 89, 95, 101, 117, 118,
123, 128
Franrasyan (Efrasiyab), 26,
41, 42, 43, 55
fravahr (koruyucu ruh), 81
Gatha, 12, 93
Gayomartan (Ölümlü
Yaşam), 29, 37, 47
Gazne hükümdarı Sultan
Mahmud, 45
Guşnasp, 26
Haoma, 26, 82
Hara Dağı, 27, 28
Harahvaiti Nehri, 28
Harezmi, 11, 38, 98
Hasan Basri, 112
Hazar Denizi, 10, 11, 42, 67,
103
Herodot, 83, 85
Hudayname, 47
Huşeng, 37, 38, 48, 67
Hüsrev ile Şirin, 101, 107
Hüsrev Perviz, 87, 95, 101,
102
I. Ardeşir, 11
Iraj (Feridun'un üçüncü
oğlu), 55
İstakhar, 11, 12
İlahi Işık, 15, 21, 25, 35, 38,
41, 42, 49, 50, 81, 82, 88
İlkel Gri Çömlek Dönemi,
10
İsfendiyar, 65, 72, 73, 78,
82, 123, 125
İskendername, 88, 89, 102,
128
İslam, 11, 45, 93, 96, 118,
119, 123
James Darmesteter, 12
Kave, 52, 53
Keresaspa, 36, 41, 56

Keyhüsrev, 26, 41, 65, 76,
86, 87, 117
Keykavus, 41, 59, 62, 64, 65,
117
Khrafstra, 35
Khvarna, 21
Kiros, 11, 81, 83, 84, 85, 86
Kiyumers, 29, 46, 47, 48, 67
Kral Viştaspa, 41, 73, 82
Kral Yima, 21, 35, 38
Krallar Kitabı, 14, 45, 55,
124
kudretli Gaokerena, 29
Kurdad ve Amurdad (Bitki
tanrıları), 82
Küçük Avesta, 12
Manuchihr, 55
Mazenderan, 67, 71, 74, 79
Medler, 10, 85
Mihr (Ekim), 21
Mithraeumlar, 21
Mitra, 15, 19, 20, 21, 25, 32
Nakkal, 124
Niyayeş, 15, 25
Nizami Gencevi, 88, 128
Now Ruz, 49
Ozan Gürgani, 94, 95, 96,
102, 128
pagan Hint-İran dönemi,
13
Pairaka, 32
Paradata Hanedanı, 38
Parsiler, 49
Partlar, 11, 12
Persepolis, 11
Persler, 10
Rahş (Rüstem'in cesur ve
eşsiz atı), 59, 62, 64, 65,
68, 69, 71, 72, 76, 77, 78,
79, 124
Rigveda, 12
Romulus ile Remus, 85
Rüstem (Zal oğlu), 32, 41,
55, 56, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 68, 69, 71, 72, 73,
74, 75, 76, 77, 78, 79, 85,
117, 123, 124, 125
Saena kuşu, 32
Salm (Feridun'un büyük
oğlu), 55
Sam, 41, 55, 56, 57, 62
Sasan, 11, 86
Sasaniler, 11, 12, 26
Seleukoslar, 11
Simurg, 19, 22, 28, 32, 33,
56, 57, 58, 59, 60, 65, 68,
72, 73, 85, 125
Sir Richard Burton, 109
Sistan, 56, 59
Siyâmek, 48, 67
Siyavuş, 43, 64, 65, 86, 116,
117, 118, 119
Sohrab, 56, 62, 63, 64, 123,
124, 128

- Spitama, 18, 24, 42, 81
Sudabe, 65
Şahane Kısmet, 21
Şebdiz, 103, 104, 105
Şehname, 13, 19, 29, 32, 35,
36, 37, 38, 39, 40, 41, 43,
45, 47, 48, 49, 50, 51, 53,
54, 55, 56, 58, 60, 61, 64,
67, 68, 72, 75, 79, 86, 87,
88, 95, 97, 101, 116, 117,
118, 123, 124, 125, 128
Şehrazad, 110, 111
Şehriyar, 110, 111
Şerefname, 89
Tahmerus (Huşeng'in
oğlu), 38, 48, 49, 68
Tiragan, 24
Tistrya, 23, 24
Tur (Feridun'un ikinci
oğlu), 42, 55
Turan, 18, 26, 55, 56, 60, 62,
64, 65, 86, 117, 118, 124
Turya, 18, 41, 55
Tüm Tohumların Ağacı,
28, 32, 34
Veretragna, 15, 18, 19
Vis ile Ramin, 94, 96, 99,
100, 101
Vorukaşa Denizi, 23, 24, 28,
29, 32, 33, 36
Wak-Wak adaları, 116
yatu, 31
Zabulistan, 59, 65, 68, 76
Zahhak (Yılan omuzlu
hükümdar), 35, 50, 51,
52, 53, 54, 59, 125
Zal, 32, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 72, 73, 85
Zerdüş, 11, 12, 13, 15, 16,
17, 18, 21, 24, 29, 31, 32,
34, 36, 39, 41, 42, 56, 73,
81, 82, 86, 93, 113, 123,
127
Zerdüşlük, 11, 21, 36, 65,
82